

Душан Ц. Мојић¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију
Београд (Србија)
Александра Ч. Јеличић²
КБЦ „Звездара”
Београд (Србија)

УДК 331.526-053.6:613.86
331.567-053.6:616.89
Прејледни научни рад
Примљен 13/02/2019
Измењен 21/03/2019
Прихваћен 25/03/2019
[doi: 10.5937/socpreg53-20557](https://doi.org/10.5937/socpreg53-20557)

МЛАДИ И МЕНТАЛНО ЗДРАВЉЕ У РИЗИЧНОМ ДРУШТВУ: УТИЦАЈ НЕСИГУРНОСТИ НА ТРЖИШТУ РАДА

Сажетак: У раду се анализира утицај несигурности на тржишту рада на ментално здравље младих у савременим друштвима. Поменута несигурност се посматра као део нових ризика у (глобалном) ризичном друштву. Отежане транзиције у одраслост у највећој мери се одликују тешкоћама у транзицији од образовања ка запослењу. Релативна сигурност запослења и „стандардне” каријере ранијих генерација данас су замењене одложеним, фрагментисаним и диверсификованим образовно-радним животним путањама. Наметнута индивидуализација у условима оскудних и неједнако распоређених ресурса за последицу може често имати и угрожавање менталног здравља младих.

Кључне речи: млади, тржиште рада, ризично друштво, ментално здравље.

Увод

Утицај друштвених и културних чинилаца на ментално здравље младих у савременим друштвима представља занимљиву али и изазовну тему проучавања у савременој социологији и друштвеним наукама у целини. Поменута тема намеће анализу низа појмова, теоријских приступа и друштвених процеса – односа појединаца и друштава, карактера савремених друштава и специфичног положаја младих у њима, главних карактеристика њихових транзиција у одраслост (превасходно образовно-радних), утицаја несигурности на тржишту рада на ментално здравље младих, итд.

Анализа односа појединца и друштва једна је од основних тема изучавања од самих почетака социологије све до данас. Наравно, природа тог односа предмет је озбиљних дискусија и противречја још од радова утемељивача или класика социологије. Управо је важна одлика друштвених наука да увек додатно и поново бивају обогаћиване читањем својих класика (Alexander, 1987).

Можда су најочигледнији примери таквих (супротстављених) схватања становишта Макса Вебера (Max Weber) и Емила Диркема (Emile Durkheim). На једној

---

¹ dmojic@f.bg.ac.rs

² jelicic.aleksandra@gmail.com

страни, Веберово схватање друштва је изразито индивидуалистичко и номиналистичко по карактеру. Основна јединица анализе у социологији, према његовом схватању, јесте појединац и његово делање, тј. делање већег броја појединаца (Ђурић, 1964, стр. 65).

Диркем, пак, заговара универзалистичко и реалистичко схватање друштва, схватање које друштво сматра једним особеним подручјем стварности које се никако не може свести на скуп различитих понашања појединаца. По Диркему, појединац је производ друштва у којем је формиран, тј. у којем је добио и своје опште и своје посебне друштвене особине (Milić, 1963, стр. XII). Друштво делује на појединце путем колективне свести, конкретније колективних начина деловања, мишљења и осећања који постоје независно од индивидуалне воље и делују принудно на појединце (Durkheim, 1963, стр. 22). Чувена Диркемова студија о самоубиству управо анализира тај привидно искључиво лични чин као последицу друштвених фактора (Durkheim, 1997).

Поменуто класична студија управо нас враћа на нашу основу тему – везу друштвених и културних чинилаца и менталног здравља код младих. У центру пажње ће бити несигурност на тржишту рада и промене које се у тој сфери одигравају последњих деценија, анализирани кроз призму савремених теоријских становишта и искуствених истраживања.

У каквом то друштву/друштвима живимо данас?

Одређење природе друштва или друштвеног поретка представља једну од најчешћих и најважнијих тема од самих почетака промишљања друштвеног живота. „Друштво’ је без сумње централна категорија социологије. Наша дисциплина се средином 19. века и формира као, управо, наука о друштву: о оној реалности о којој у ранијим епохама није постојала представа, па стога ни име” (Spasić, 2012, стр. 10). Према овој ауторки, наведена расправа остаје још увек једна од кључних дебата у савременој социологији.

Социологија настаје у 19. веку као наука друштвене кризе (нових изазова друштвене интеграције у условима драматичног раскидања са традиционалним друштвеним оквирима и односима). Радикалан раскид са ранијим (ненаучним) објашњењима карактера друштва повезује се са настанком индустријских или модерних друштава и изазовима која су она донела. Већ сама одредница „индустријско” друштво указује на значај који је технологија (индустријска производња) донела када је реч о друштвеним односима. Никада до тада у историји људских друштава технолошке промене нису донеле толико другачије институције и односе појединаца и друштвених група.

За само два или три века (што представља само мали делић времена од постанка човека) друштвени живот људи је „истргнут” из социјалног поретка у коме су људи живели хиљадама година пре тога (Giddens & Sutton, 2017, стр. 120). Иако је сличних великих промена било и раније (на пример, прелазак од ловачко-сакупљачке привреде ка земљорадњи и „седелачком” начину живота), степен технолошких, економских и укупних друштвених промена у модерном, индустријском добу ипак је, чини се, без преседана.

Наведене промене постале су још дубље и обухватније последњих деценија под утицајем процеса глобализације. Поменути процес односи се на чињеницу да су појединци, компаније, групе и нације све више међузависни у оквиру једне глобалне заједнице (Giddens & Sutton, 2017, str. 127). Глобализација је драматично убрзала друштвене промене за готово цело човечанство, доносећи несигурност данашњим и будућим генерацијама као никада до сада. Раније неизвесности за људску егзистенцију су потицале од природних ризика. У савремено доба чак су и такве природне појаве у великој мери последица друштвених утицаја насталих у модерном периоду. Социологија управо настоји да омогући разумевање драматичних промена које је донело напуштање традиционалних и успостављање нових облика друштвеног поретка.

За теоретичаре марксистичке и неомарксистичке оријентације савремени друштвени системи се првенствено виде као капиталистички – засновани на приватној својини и тржишној регулацији економских (па и свеукупних друштвених односа). Тржиште рада јесте онај „простор” на којем се појединци суочавају са основним начелом организације овог друштвеног поретка. Као последица савремених технолошких и економских промена, ова тржишна „утакмица” доноси готово свакодневну несигурност у сфери рада.

Када је реч о неомарксизму, међу представницима Франкфуртске школе у овом погледу истиче се, на пример, схватање Херберта Маркузеа (Herbert Marcuse). Према његовом мишљењу, „чак и најорганизиранији капитализам задржава друштвену потребу приватног присвајања и расподеле профита као регулатора економије... Тако је капитализам и надаље суочен с конфликтом између раста потенцијала за пацификацију борбе за опстанак и нужност да се та борба интензивира; између прогресивног ‘укидања рада’ и потребе да се очува рад као извор профита” (Marcuse, 1968, str. 65). Такође у оквиру неомарксистичких схватања, Брејверман (Braverman) истиче да капиталистичка производња захтева односе размене, робе и новца, али да је њена *differentia specifica* управо куповање и продавање радне снаге (Braverman, 1983, str. 48).

Мада Гиденсова (Giddens) теорија структурације (Giddens, 1984) подразумева да појединци имају већи „делатни потенцијал” у савременом друштву, на извесан начин то значи и увећање ризика и несигурности. Према овом схватању људи активно стварају и мењају друштвену структуру својим свакодневним поступцима. „Структура” и „акција” су нужно међусобно повезане. „Друштва, заједнице и групе имају ‘структуру’ у оној мери у којој се људи понашају на правилне и релативно предвидиве начине. С друге стране, ‘акција’ је једино могућа будући да сваки појединац поседује огромну количину структурисаног знања које постоји претходно у односу на њих” (Giddens & Sutton, 2017, str. 89). Такав положај појединаца подразумева њихов активан однос према сопственим „егзистенцијалним пројектима” (које још увек друштво омогућава или онемогућава) у условима неједнаке расподеле ресурса или капитала (економског, социјалног, културног). И овде се тржиште рада намеће као „друштвено-економски простор” у којем појединци највише осећају поменуто несигурност.

Поједини теоријски правци још више истичу несигурност и ризичност као доминантну карактеристику савремених друштава. Урлих Бек (Ulrich Beck) тако гово-

ри о (глобалном) ризичном друштву (Beck, 2001), док Томас Лемке (Thomas Lemke), развијајући идеје Мишела Фукоа (Michel Foucault), истражује однос појединаца према ризицима и несигурностима у савременим друштвима (Lemke, 2012). Према Беку, значајан аспект нових ризика односи се и на положај појединаца на тржишту рада и несигурност која је са тиме повезана. „Масовна незапосленост се у условима индивидуализације намеће људима као терет личне судбине. Она их више не погађа друштвено видљиво и колективно, него је *специфична за одређене фазе живота*. Они који су њом погођени морају да изађу на крај сами са собом... Референцијална јединица, коју погађа гром (незапослености и сиромаштва) није више група, класа, слој, него *појединац на тржишту* у његовим посебним околностима” (Beck, 2001, стр. 154-155).

Промене на тржишту рада

Структура занимања и трендови на тржишту рада драматично су се изменили последњих деценија у већини земаља. Главни разлог за то може се пронаћи у развоју нових технологија и све већој примени знања у свим аспектима производних и услужних делатности (Merenkov & Artem, 2017). Улагања у образовање сматрају се све важнијим за укупно богатство привреда, али и продуктивност појединаца (Vuksanović, Joksimović, Aleksić, 2018; Vuksanović & Aleksić, 2017).

„Класичан” образац запослености за цео век све мање је заступљен и образци развоја каријера су се променили за велики део запослених. Наведени трендови навели су бројне ауторе да укажу на постојање новог друштвеног поретка, називајући га *постиндустријским друштвом, информационом добом или новом економијом*. Ипак, најчешће се у том смислу користи термин *економија знања* (Giddens, Duneier, Appelbaum, Carr, 2017, стр. 417).

Сектори засновани на знању у таквој економији укључују високе технологије, образовање и усавршавање, истраживање и развој, финансије и инвестиције. Ови сектори подразумевају не само виши ниво формалних образовних квалификација, него и тзв. целоживотно учење (Radovan, 2010). Парадоксално, када је реч о образцима запошљавања, упркос повећавању нивоа образовања, све већи је удео радника са делимичним радним временом или привремено или повремено радно ангажованих. Тај тренд је најочљивији ’70. и ’80. година (Smith, Fagan, Rubery, 1998, стр. 35). Улога ових флексибилних облика радних ангажмана углавном се позитивно оцењује, поготово када је реч о женама и „помирењу” њихових приватних и професионалних обавеза (у условима још увек неједнаке расподеле неплаћених „кућних” послова).

Но, потребно је указати и на њихове негативне аспекте. Највећи део привремених или контингентних радника обавља најмање стручне и најслабије плаћене послове. Жене су знатно чешће радно ангажоване на овакав начин од мушкараца, што додатно репродукује постојећу родну неједнакост (Smith et al., 1998, стр. 35). Послови који се привремено и повремено обављају не омогућавају сигурност која се традиционално повезује са сталним запослењем – здравственим осигурањем, плаћеним одмором и изгледним и релативно солидним примањима након пензионисања. Радници који теже сталном запослењу (али у томе не успевају) најчешће су незадовољни

и забринути због свог несигурног финансијског и свеукупног животног стања. Без релативне сигурности запослења бројна основна очекивања од савременог начина живота остају недостижна за велики део становника (Giddens & Sutton, 2017, str. 283).

Наравно, још израженији облик несигурности на савременим тржиштима рада јесте незапосленост (Beck, 2001, str. 128). Иако се део радне снаге у већини земаља релативно добро прилагодио на поменуте трендове флексибилизације рада (на пример, знатан део запослених у сектору информационо-комуникационих технологија), ипак за већину запослених стални радни ангажман остаје идеал којем се тежи и који омогућава бар релативну сигурност у савременом (ризичном) друштву.

Млади и тржиште рада

Млади у већини савремених европских друштава су у бројним аспектима у неповољнијем положају у односу на остале категорије становништва (укључујући и положај на тржишту рада). То је логична последица специфичног „прелазног” статуса младих и њихових путања/транзиција у одраслост (Мојић, 2012). Три су главна аспекта поменутих транзиција – породичне, политичко-грађанске и образовно-радне транзиције. Иако је реч о међусобно повезаним процесима транзиције од образовања ка запослењу, често се истичу као кључне у свеукупним транзицијама у одраслост (Biggart & Walther, 2006, str. 43).

Иако углавном неповољан, положај младих се у том погледу ипак знатно разликује у различитим друштвима, највише у зависности од типа тзв. транзиционих режима или поредака у Европи (Walther, Stauber, Pohl, 2009). Поменути режими односе се на националне институционалне оквире који олакшавају (или пак отежавају) прелазак младих из образовања у „свет рада”. На пример, универзалистички режим транзиције скандинавских држава заснован је на развијеним и ефикасним образовним системима у којима су опште и стручно образовање у великој мери интегрисани и омогућавају индивидуализацију животних токова за велику већину младих. То се првенствено огледа у финансијској подршци за образовање за све младе изнад осамнаест година (који су још увек унутар образовног система), што значајно доприноси смањењу неизвесности образовно-радних транзиција, али и укупној независности од породице порекла.

Но, упркос поменутих примерима, најважнији заједнички именитељ живота младих широм Европе представља раст несигурности транзиције у одраслост (Walther, 2006). Конкретно, све неизвесније и непредвидљивије транзиције од образовања ка запослењу дају печат свеукупном положају младих у савременим друштвима. Неповољни економски трендови и обрасци радног ангажовања утицали су на то да те транзиције буду одложене, више фрагментисане, диверсификоване и мање линеарне (Walther & Plug, 2006, str. 77). Те транзиције се често називају „јо-јо транзиције”, како би означиле кретање напред-назад између образовања, запослености и незапослености. Дестандардизација транзиција младих заменила је сигурност и предвидљивост личним изборима и ризицима. Тај тип индивидуализације

приморава младе да доносе појединачне одлуке и преузимају личну одговорност за њих иако ресурси и могућности остају неједнако расподељени.

Транзиције младих у одраслост се најчешће анализирају ослањањем на три димензије – ресурсе, оријентације и понашања (Hendry, Клоер, Olsson, 1998). Ресурси могу бити приписани (системски, породични) и индивидуални (образовање, запосленост, социјалне мреже) (Томановић, 2012, стр. 41). Оријентације су укоренење у друштвеним нормама и вредностима, али су специфичне за сваког појединца. Ове индивидуалне оријентације у великој мери усмеравају делања младих у општем структуралном и културном контексту. Све поменуте димензије (ресурси, оријентације и понашања/делања) у највећем су одређена међусобним односом институционалних структуралних „аранжмана” и индивидуалних транзиција у одраслост или транзиционих режима (Walther, 2006).

Утицај несигурности на тржишту рада на ментално здравље

Незапосленост и несигурност на тржишту рада је важно посматрати не само као друштвене него и као индивидуалне проблеме будући да могу довести до нарушавања менталног здравља, поготово код младих који се налазе под „притиском” транзиција у одраслост. Посао, поред материјалне добити код појединца, задовољава потребе попут самопоштовања и самоактуализације. У случају немогућности проналаска посла може код неких појединаца доћи до смањења самопоштовања, али и до појаве симптома анксиозности и депресије.

Феномен несигурности запослења, сматрају одређени аутори, има своју објективну, али и субјективну димензију (Mauno, Kinnunen, Mäkikangas, Nätti, 2005, према Ђорђевић, 2012). Субјективна димензија несигурности запослења се огледа у различитим перцепцијама запослених одређених догађаја у радним организацијама. На пример, смена директора, различити социјални програми и друго могу да доведу запослене до стрепње да ће изгубити радно место иако нема објективне опасности, а неки се пак могу осећати сигурно а да је објективно угрожено њихова позиција. Објективна димензија несигурности запослења је доживљај несигурности чији узрок је у објективној стварности као што је нпр. гашење производње – самим тим и потреба за мање радника.

Џејкобсон (Jacobson, 1991) сматра да феномен несигурности запослења има *когнитивну* (процена заснована на објективним чињеницама о вероватноћи губитка посла) и *афективну димензију* (уверења и осећања о вероватноћи губитка посла). Де Вит (De Witte, 2005) истиче да постоји квантитативно и квалитативно обележје несигурности запослења. Први аспект односи се на могућност губитка посла, а други на перцепцију губитка квалитета постојећег посла (Sverke & Hellgren, 2002, стр. 30, према Ђорђевић, 2012).

Перципирана претња губитка посла подразумева неиспуњавање неких темељних људских потреба, као и губитак финансијских и социјалних ресурса (De Witte, 1999). Тај субјективни доживљај има јак психолошки учинак на укупну добробит појединца. Тако се истиче (Lazarus & Folkman, 2004) да неизвесност догађаја може бити јачи извор стреса од самог догађаја. У складу са тим, несигурност посла може бити једнак или чак и јачи извор стреса од самог губитка посла.

Истраживања показују да постоји веза између лошијег менталног здравља и незапослености. Често се наводе четири стадијума у субјективном доживљају незапослености: шок – оптимизам – песимизам – фатализам (Harrison, 1976). У прилог томе иду и искуствени налази (Marsden & Duff, 1975) да што дуже траје незапосленост то више опада и оптимизам незапослених особа. Негативне последице несигурности посла се могу објаснити помоћу непредвидивости ситуације. Појединац не зна хоће ли се претња око губитка посла остварити. Због непредвидивости ситуације појединцима је врло тешко да пронађу ефикасне стратегије за ношење са стресом. Доживљај несигурности посла, као и други стресори, има негативне последице на физичко и психичко здравље и самим тим смањује укупну добробит појединца.

Психичко здравље се односи на то како се појединац осећа и укључује добру слику о себи, позитивну евалуацију свог стања, те одсутност симптома попут бриге и безнађа. Физичко здравље се односи на одсутност симптома попут главобоље, умора, напетости мишића и сл. Мета-анализе (Sverke, Hellgren, Naswall, 2002) показале су да постоји висока негативна веза између доживљаја несигурности посла и психичког здравља, те умерена негативна веза између доживљаја несигурности посла и физичког здравља.

У даљем тексту навешћемо најутицајније теорије које се односе на психолошке последице незапослености на појединца:

- Јаходина (Jahoda) депривацијска теорија. Према Јаходиној теорији, уз обезбеђивање прихода (манифестна функција), запослење има и пет латентних функција: помаже нам да структуришемо време док смо будни; обезбеђује редован социјални контакт са људима изван примарне породице; помаже постављању циљева који надилазе индивидуалне циљеве; подстиче активност; дефинише социјални статус и идентитет. У овом смислу Јахода закључује да су чак и лоши послови бољи него незапосленост, јер су чак и непријатне везе са реалношћу боље од њихове одсутности (Jahoda, 1982).

- Фрајерова (Fryer) теорија ограничавања деловања (Fryer, 1986). Незапосленост је по овој теорији психолошки деструктивна, јер онемогућује и обесхрабрује човека у деловању; планирање будућности је још важније, јер је много тога онемогућено због смањених материјалних ресурса. За разлику од Јаходине депривацијске теорије, Фрајерова теорија ограничавања деловања ставља нагласак на терет сиромаштва и сматра да је улога финансијских тешкоћа веома потцењена у истраживањима психолошких последица незапослености.

Поред зараде, запослен човек углавном има и израженији осећај сигурности, више социјалних интеракција и остварење личног идентитета кроз радну улогу. Незапослен појединац, са друге стране, може се осећати несигурно, без могућности постављања циљева и у потрази за извором прихода може бити приморан да мења своје приоритете. То даље може водити до осећаја безнађа, немогућности планирања и реализације планираног, сниженог самопоштовања, понекада и до социјалне изолације.

Појединац мора непрестано да се прилагођава, а свака промена представља извор стреса који за собом повлачи и специфичне промене у доживљавању и понашању. Код дуготрајне незапослености постоји повећан ризик од појаве тзв. *научене беспомоћности*. Научена беспомоћност је термин који је први употребио

амерички психолог Мартин Селиман (Martin Seligman), а означава стање људског или животињског бића у којем је оно научено да се понаша беспомоћно, па чак и када му се поново пружи прилика да помогне себи или избегне неповољну или штетну околност којој је изложено (Seligman, 1972).

Уколико рад посматрамо као извор идентитета појединца који му даје самопоштовање, осећај властите вредности, посредно доводећи до могућности стварања сигурније будућности за себе и породицу, јасно је да уколико то изостане могу настати проблеми за појединца не само у економском, већ и социјалном и психолошком аспекту живота. То је посебно важно за младе који улазе у „свет одраслих” и преузимају нове друштвене улоге и одговорности.

Закључак

Савремена друштва носе са собом нове ризике којима нису били изложени припадници ранијих друштвених поредака. Ти нови ризици у великој мери потичу и од несигурности запослења. Драматичан темпо технолошких промена, „убрзавање” глобализације и промене образаца радног ангажовања у највећој мери погађају младе генерације које тек улазе у „свет рада”, али и у „свет одраслих”. „Транзициони” карактер преласка у одраслост сам по себи представља врсту притиска са којима се неки млади тешко могу изборити.

Несигурност запослења последњих деценија један је од најупечатљивијих аспеката (глобалног) ризичног друштва. Упркос све већим формалним образовним квалификацијама, млади обављају све мање плаћене и све несталније послове. Уз то се повећава и притисак ка додатном усавршавању и стицању посебних компетенција које ће их издвајати у односу на конкуренцију на тржишту рада. Притисак у правцу индивидуализације у условима све мање институционалне подршке образовно-радним транзицијама у већини земаља представља додатни фактор могућег настанка менталних поремећаја. Све то у великој мери утиче и на ментално здравље све већег броја припадника млађих генерација, представљајући један од најснажнијих чинилаца нарушавања менталног здравља у савременом (глобалном) ризичном друштву.

Dušan C. Mojić¹
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)
Aleksandra Č. Jeličić²
Zvezdara Hospital
Belgrade (Serbia)

YOUNG PEOPLE AND MENTAL HEALTH IN THE RISK SOCIETY: THE IMPACT OF LABOR MARKET INSECURITY

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper analyses the impact of labor market insecurity on mental health of young people in contemporary societies. This insecurity has been viewed as a part of new risks in the (global) risk society. Difficult transitions to adulthood have been mostly characterized by hardships in transition from education to employment. Relative employment security and “standard” careers of previous generations have been replaced by delayed, fragmented and diversified education-to-work life pathways. Imposed individualization in the circumstances of scarce and unevenly distributed resources can often affect the mental health of young people.

Keywords: youth, labor market, risk society, mental health.

Introduction

The influence of social and cultural factors on the mental health of young people in contemporary societies has been an interesting but challenging topic of study in contemporary sociology and social sciences. This topic imposes an analysis of a number of concepts, theoretical approaches and social processes - the relationship between individuals and societies, the character of contemporary societies and the specific position of young people in them, the main characteristics of their transition to adulthood (primarily related to education and work), the impact of insecurity on the labor market on the mental health of young people, etc.

The analysis of the relationship between the individual and society has been one of the main topics of study from the very beginnings of sociology to this day. Of course, the nature of this relationship has been the subject of serious discussions and contradictions since the time of the founders or the classics of sociology. It is an important feature of social sciences to always re-enrich themselves by reading their classics (Alexander, 1987).

---

¹ dmojic@f.bg.ac.rs

² jelicic.aleksandra@gmail.com

Perhaps the most obvious examples of such (contradictory) views are standpoints of Max Weber and Emile Durkheim. On the one hand, Weber's understanding of society is highly individualistic and nominalist in character. The basic unit of analysis in sociology, according to his understanding, is the individual and his action, i.e., the action of a large number of individuals (Đurić, 1964, p. 65).

Durkheim, however, advocates a universalistic and realistic understanding of society, the understanding that sees society as a particular area of reality that cannot be reduced to a set of different behaviors of individuals. According to Durkheim, individuals are products of the society in which they were formed, that is, in which they obtained their general and special social characteristics (Milić, 1963, p. XII). The society influences individuals through collective consciousness, more specifically, through collective ways of acting, thinking and feeling, which exist independently of individual will and are imposed on individuals (Durkheim, 1963, p. 22). The famous Durkheim's suicide study analyzes precisely this act, seemingly purely personal, as a consequence of social factors (Durkheim, 1997).

The aforementioned classical study brings us back to our basis - the relationship between social and cultural factors and the mental health of young people. The center of attention will be insecurity in the labor market and the changes that have been taking place over the last few decades, analyzed through a prism of contemporary theoretical views and experiential research.

What type of society/societies do we live in today?

Determining the nature of society or social order has been one of the most common and most important topics since the very beginnings of thinking about social life. "Society" is undoubtedly the central category of sociology. Our discipline was formed in the middle of the 19th century precisely as a science of society: about the reality which had not existed as a notion in the earlier epochs, and which hence had no name" (Spasić, 2012, p. 10). According to this author, this debate remains as one of the key debates in contemporary sociology.

Sociology came to be in the 19th century as a science of social crisis (new challenges of social integration in the conditions of a dramatic break with traditional social frameworks and relations). The radical break with previous (non-scientific) explanations of the character of society is associated with the emergence of industrial or modern societies and the challenges they brought. The very definition of an "industrial" society points to the importance that technology (industrial production) introduced when it comes to social relations. Never before had technological advancement caused such a change in institutions and relationships between individuals and social groups in the history of human societies.

In only two or three centuries (representing only a fraction of the time from the beginning of man), the social life of people has been "torn away" from the social order in which people lived for thousands of years before (Giddens & Sutton, 2017, p. 120). Although similar major changes occurred earlier in history (for example, the transition from the hunting-gathering economy to the agricultural one and "sedentary" lifestyles), the level of technological, economic and overall social changes in the modern, industrial age nevertheless appears to be unprecedented.

These changes have become even deeper and more comprehensive in recent decades under the influence of the globalization process. This process relates to the fact that individuals, companies, groups and nations have become increasingly interdependent within the global community (Giddens & Sutton, 2017, p. 127). Globalization has dramatically accelerated social change for almost entire humanity, bringing insecurity to today's and future generations as never before. Earlier insecurities about human existence originated from natural risks. In modern times, even such natural phenomena are largely consequences of social influences created in the modern period. Sociology is only trying to understand the dramatic changes brought about by the abandonment of traditional forms of social order and the establishment of new ones.

For the theoreticians oriented towards Marxism and neo-Marxism, modern social systems are primarily seen as capitalist - based on private property and market regulation of economic (and the overall social) relations. The labor market is the "area" in which individuals face the basic organizational principle of this social order. As a result of modern technological and economic changes, this market "game" brings almost everyday uncertainty to the field of work.

When neo-Marxism is concerned, the understanding of Herbert Marcuse stands out among the representatives of the Frankfurt school in this respect. In his view, "even the most organized capitalism retains the social need of private appropriation and distribution of profits as the regulator of the economy... Thus, capitalism continues to face the conflict between potentials of growth to pacify the struggle for survival and the necessity to intensify this struggle; between the progressive 'abolition of work' and the need to preserve the work as a source of profit" (Marcuse, 1968, p. 65). Also within the framework of neo-Marxist views, Braverman points out that capitalist production requires the exchange, of commodity and money, but that its *differentia specifica* is precisely the purchase and sale of labor (Braverman, 1983, p. 48).

Although Giddens' theory of structuration (Giddens, 1984) implies that individuals have a greater "agency potential" in contemporary society, in a certain way, this also implies an increased risk and insecurity. According to this understanding, people actively create and change the social structure by their everyday actions. "Structure" and "agency" are necessarily interconnected. "Societies, communities and groups have a 'structure' to the extent to which people behave in the correct and relatively predictable ways. On the other hand, only 'agency' is possible since each individual has a huge amount of structured knowledge existing prior to them" (Giddens & Sutton, 2017, p. 89). Such a position of individuals implies their active relationship to their own "existential projects" (which are still enabled or hindered by the society) in the conditions of unequal distribution of resources or capital (economic, social, cultural). The labor market is here imposed as a "socio-economic area" in which individuals most often feel insecurity.

Some theoretical approaches place even more emphasis on insecurity and riskiness as the dominant characteristics of modern societies. Ulrich Beck speaks of a (global) risk society (Beck, 2001), while Thomas Lemke, developing the ideas of Michel Foucault, studies the attitude of individuals in relation to risks and insecurities in contemporary societies (Lemke, 2012). According to Beck, a significant aspect of new risks relates to the position of individuals in the labor market and the insecurity associated with it. "Mass unemployment in the conditions of individualization is imposed on people as a burden

of personal destiny. It no longer affects them in a socially visible way and collectively, but is *specific to certain phases of life*. Those affected by it must come to a solution on their own... The reference unit, affected by the lightning rod (of unemployment and poverty), is no longer a group, a class, a layer, but an *individual on the market* with own particular circumstances (Beck, 2001, p. 154-155).

Changes in the labor market

The structure of occupations and trends in the labor market has changed dramatically over the recent decades in most countries. The main reason for this can be found in the development of new technologies and the increasing application of knowledge to all aspects of production and service activities (Merenkov & Artem, 2017). Investments in education are considered increasingly important for the total wealth of economies, but so is the productivity of individuals (Vuksanović, Joksimović, Aleksić, 2018, Vuksanović & Aleksić, 2017).

The “classic” form of employment for the entire career-length has become increasingly rare and career development patterns have changed for a large part of the employed population. These trends have led many authors to point out the existence of a new social order, calling it the *postindustrial society*, the *information age* or the *new economy*. However, the term *knowledge economy* is most often used in this sense (Giddens, Duneier, Appelbaum, Carr, 2017, p. 417).

Knowledge-based sectors in such economies include high technology, education and training, research and development, and finance and investment. These sectors involve not only a higher level of formal educational qualifications, but also the so-called lifelong learning (Radovan, 2010). Paradoxically, in terms of employment patterns, despite the increase in education levels, the share of part-time workers or temporarily employed people has been on the rise. This trend was most pronounced in the 1970s and 1980s (Smith, Fagan, Rubery, 1998, p. 35). The role of these flexible forms of work engagement is generally positively assessed, especially when it comes to women and the “reconciliation” of their private and professional obligations (in the context of the still unequal distribution of unpaid “household” work).

However, it is necessary to point out their negative aspects as well. Most of the temporary or contingent workers perform the least professional and the least paid jobs. Women are more likely to be engaged in this way than men, which further reproduces the existing gender inequality (Smith et al., 1998, p. 35). Temporary work does not provide security that is traditionally associated with permanent employment - health insurance, paid vacation and prospects for relatively solid retirement benefits. Workers who strive for permanent employment (but fail) are mostly dissatisfied and worried about their insecure financial and overall living conditions. Without a relative employment security, many basic expectations of modern life remain unachievable for a large proportion of the population (Giddens & Sutton, 2017, p. 283).

Of course, an even more pronounced form of insecurity in modern labor markets is unemployment (Beck, 2001, p. 128). Although part of the workforce has adapted relatively well to the mentioned trends of work flexibility in most countries (for example, a significant proportion of employees in the IT sector), for most employees, permanent work

engagement remains an ideal that provides at least relative security in the contemporary (risk) society.

Young people and the labor market

In most contemporary European societies, young people are in a more unfavorable position compared to other population categories in many aspects (including the position in the labor market). This is a logical consequence of a specific “transition” status of young people and their paths/transitions to adulthood (Mojić, 2012). There are three main aspects of the above-mentioned transitions - family, political-civic and education-to-work transitions. Although these are interconnected processes of transition from education to employment, they are often highlighted as key in the overall transition to adulthood (Biggart & Walther, 2006, p. 43).

Although generally unfavorable, the position of young people in this respect, however, differs considerably in different societies, depending mostly on the type of the so-called transition regimes or orders in Europe (Walther, Stauber, Pohl, 2009). These regimes refer to national institutional frameworks that facilitate (or hinder) the transition of youth from education to the “world of work”. For example, the universalist transition regime of Scandinavian countries is based on developed and efficient educational systems in which general and vocational types of education are largely integrated and enable the individualization of life pathways for the vast majority of young people. This is primarily reflected in the financial support for the education for all young people over the age of eighteen (still in the education system), which significantly contributes to the reduction of insecurity of education-to-work transitions and the overall independence from the family of origin.

However, in spite of the above examples, the most important common denominator of young people throughout Europe is the rise of insecurity of transition to adulthood (Walther, 2006). In particular, the increasingly uncertain and unpredictable transitions from education to employment mark the overall position of young people in contemporary societies. Adverse economic trends and working engagement patterns have influenced the transition to be postponed, fragmented, diversified and less linear (Walther & Plug, 2006: 77). These transitions are often referred to as “yo-yo transitions” to signify the forward-backward movement between education, employment and unemployment. The destandardization of transitions of young people has replaced security and predictability with personal choices and risks. This type of individualization forces young people to make individual decisions and assume personal responsibility, although resources and opportunities remain unequally distributed.

The transition of young people into adulthood has most often been analyzed by relying on three dimensions - resources, orientations and behaviors (Hendry, Kloep, Olsson, 1998). Resources can be attributed (systemic, family) and individual (education, employment, social networks) (Tomanović, 2012, p. 41). Orientations are rooted in the social norms and values, but are specific to each individual. These individual orientations largely direct the actions of young people in the general structural and cultural contexts. All of the above dimensions (resources, orientations and behavior/actions) are largely determined by interrelations between institutional structural “arrangements” and individual transitions to adulthood or transitional regimes (Walther, 2006).

The impact of insecurity on the labor market on mental health

It is important to view unemployment and insecurity in the labor market not only as social but also as individual problems, as they can lead to mental health disorders, especially among young people who are under “pressure” of transitioning to adulthood. In addition to individual financial gain, employment meets the needs such as building self-esteem and achievement of self-actualization. In case of an inability to find employment, some individuals may experience a decrease in self-esteem, as well as the symptoms of anxiety and depression.

The phenomenon of employment insecurity, as believed by certain authors, has its own objective and subjective dimensions (Mauno, Kinnunen, Mäkikangas, Nätti, 2005, according to Đorđević, 2012). The subjective dimension of employment insecurity is reflected in different perceptions of employees regarding certain events in working organizations. For example, the change of executives, various social programs and other instances can lead employees to feel anxious about the prospect of losing their jobs, although there is no objective danger, while some may feel safe when their position is objectively jeopardized. The objective dimension of employment insecurity is the experience of insecurity whose cause lies in objective reality, such as, for example, a production stop - hence the need for a smaller number workers.

Jacobson (Jacobson, 1991) believes that the phenomenon of employment insecurity has a *cognitive* dimension (estimate based on objective facts about the likelihood of losing employment) and an *affective* dimension (beliefs and feelings about the likelihood of losing employment). De Witte (De Witte, 2005) points out that there is a quantitative and a qualitative feature of employment insecurity. The first aspect refers to the possibility of losing employment, and the other to the perception of the loss of quality of the existing employment (Sverke & Hellgren, 2002, p. 30, according to Đorđević, 2012).

The perceived threat of the loss of employment implies a failure to fulfill some basic human needs, as well as the loss of financial and social resources (De Witte, 1999). This subjective experience has a strong psychological impact on the overall well-being of an individual. It is thus emphasized (Lazarus & Folkman, 2004) that the uncertainty of an event can be a stronger source of stress than the event itself. Accordingly, employment insecurity can be the same or even stronger source of stress than the loss of employment itself.

Research shows that there is a link between poor mental health and unemployment. Four stages in the subjective experience of unemployment are often listed: shock - optimism - pessimism - fatalism (Harrison, 1976). There are also experiential findings that support the fact (Marsden & Duff, 1975) that the longer the unemployment lasts, the lesser the optimism of the unemployed. The negative consequences of employment insecurity can be explained by the unpredictability of the situation. An individual does not know if the threat of losing a job will be realized. Because of the unpredictability of the situation, it is very difficult for individuals to find effective strategies for dealing with the stress. The experience of employment insecurity, like other stressors, has a negative impact on physical and mental health and thus reduces the overall well-being of an individual.

Mental health relates to the way an individual feels and it involves a good image of oneself, a positive evaluation of one's condition, and the absence of symptoms such as worry and hopelessness. Physical health refers to the absence of symptoms such as

headache, fatigue, muscle tension, and the like. Meta-analyzes (Sverke, Hellgren, Naswall, 2002) have shown that there is a high negative link between the experience of work insecurity and mental health, and a moderate negative link between the experience of work insecurity and physical health.

In further text, we will list the most influential theories concerning the psychological consequences of unemployment for an individual:

- Jahoda's deprivation theory. According to Jahoda's theory, together with the provision of income (manifest function), employment has five latent functions: it helps us to structure time while we are awake; it provides regular social contact with people outside the primary family; it helps to set goals that go beyond individual goals; it stimulates activity; it defines the social status and identity. In this sense, Jahoda concludes that even bad jobs are better than unemployment, since even unpleasant links to reality are better than their absence (Jahoda, 1982).

- Fryer's agency restriction theory (Fryer, 1986). According to this theory, unemployment is psychologically destructive because it disables and discourages agency; Planning the future is even more important, because much of it is made impossible due to reduced material resources. Unlike Jahoda's deprivation theory, Fryer's theory of agency restriction places emphasis on the burden of poverty and stresses that the role of financial difficulties is very underestimated in the research of the psychological consequences of unemployment.

In addition to earnings, an employed person generally has a more pronounced sense of security, more social interaction and is able to realize personal identity through the work role. An unemployed individual, on the other hand, may feel insecure, without the possibility of setting goals, and may be forced to change priorities in seeking the source of income. This can further lead to the feelings of hopelessness, the inability to plan and realize what was planned, the reduced self-esteem, and sometimes to social isolation.

An individual must constantly adjust, and each shift causes stress that entails specific changes in experience and behavior. In the case of long-term unemployment, there is an increased risk of the so-called learned helplessness. Learned helplessness is the term first used by an American psychologist Martin Seligman and signifies the condition of a human being or an animal taught to act helplessly, even when provided with an opportunity to help oneself or to avoid adversity or the harmful circumstance to which they are exposed (Seligman, 1972).

If we observe work as the source of individual's identity which gives him self-esteem, the sense of his own value, indirectly leading to the possibility of creating a safer future for himself and his family, it is clear that, if this were not possible, problems may arise for the individual not only in the economic aspects of life, but also in the social and psychological ones. This is especially important for young people entering the "adult world" and assuming new social roles and responsibilities.

Conclusion

Modern societies bring new risks that the members of earlier social orders were not exposed to. These new risks are also largely due to work insecurity. The dramatic pace of technological change, the "acceleration" of globalization and the change in work engagement patterns mostly affect the young generations that are just entering the "world of

work”, but also the “adult world”. The “transitional” character of the change to adulthood is in itself a kind of pressure that some young people can hardly bear.

Employment insecurity has been one of the most prominent aspects of the (global) risk society in recent decades. In spite of the increased formal education qualifications, young people are performing less paid and increasingly uncertain jobs. Additionally, the pressure of additional training and acquisition of special competences that would separate them from the competition in the labor market has been increasing. The pressure of individualization in the conditions of an ever-lessening amount of institutional support for education-to-work transitions in most countries has been an additional factor for a possible onset of mental disorders. All this greatly influences the mental health of an increasing number of members of the younger generation, representing one of the most powerful factors of mental health deterioration in the contemporary (global) risk society.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, J. C. (1987). The Centrality of the Classics. In: Giddens, A. & Turner, J. (Eds.) *Social Theory Today* (11-57). Stanford: Stanford University Press.
- Beck, U. (2001) *Risk Society: Towards a New Modernity*. Beograd: „Filip Višnjić”. [In Serbian]
- Biggart, A. & Walther, A. (2006). Coping with Yo-Yo-transitions. Young Adults’ Struggle for Support, between Family and State in Comparative Perspective. In: Leccardi, C. & Ruspini, E. (Eds.) *A New Youth? Young People, Generations and Family Life* (41-62). Aldershot: Ashgate.
- Braverman, H. (1983). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. Zagreb: Globus. [In Serbo-Croatian]
- De Witte, H. (1999). Job Insecurity and Psychological Well-Being: Review of the Literature and Exploration of Some Unresolved Issues. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 8, No. 2, 155-177.
- De Witte, H. (2005). Job Insecurity: Review of the International Literature on Definitions, Prevalence, Antecedents and Consequences. *South African Journal of Industrial Psychology*, Vol. 31, No. 4, 1-6.
- Durkheim, E. (1963). *The Rules of Sociological Method*. Beograd: Savremena škola. [In Serbian]
- Durkheim, E. (1997). *Suicide*. Beograd: BIGZ. [In Serbian]
- Đorđević, B. (2012). Employment Insecurity: The Nature, Consequences, and Management Strategies. *Teme*, Vol. 36, No. 1, 335-350. [In Serbian]
- Đurić, M. (1964). *Sociology of Max Weber*. Zagreb: Matica hrvatska. [In Croatian]
- Fryer, D. M. (1986). Employment Deprivation and Personal Agency during Unemployment: A Critical Discussion of Jahoda’s Explanation of the Psychological Effects of Unemployment. *Social Behaviour*, Vol. 1, No. 1, 3-23.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Towards a Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2017). *Sociology. Eight edition*. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., Carr, D. (2017). *Essentials of Sociology*. Sixth edition. New York: W. W. Norton & Company.
- Harrison, R. (1976). The Demoralizing Experience of Prolonged Unemployment. *Department of Employment Gazette*, Vol. 84, No. 4, 339-348.
- Hendry, L., Kloep, M., Olsson, S. (1998). Youth, Lifestyles and Society. A Class Issue? *Childhood*, Vol. 5, No. 2, 133-150.
- Jacobson, D. (1991). Toward a Theoretical Distinction between the Stress Components of the Job Insecurity and Job Loss Experiences. *Research in the Sociology of Organizations*, Vol. 9, 1-19.
- Jahoda, M. (1982). *Employment and Unemployment: A Social-psychological Analysis*. London: Cambridge University Press.
- Lazarus, R. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lemke, T. (2012). *Foucault, Governmentality, and Critique*. London and New York: Routledge.
- Marcuse, H. (1968). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Sarajevo: „Veselin Masleša”. [In Serbo-Croatian]
- Marsden, D. & Duff, E. (1975). *Workless*. Middlesex, UK: Penguin.
- Mauno, S., Kinnunen, U., Mäkikangas, A., Nätti, J. (2005). Psychological Consequences of Fixed-Term Employment and Job Insecurity among Health Care Staff. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 14, No. 3, 209-237.
- Merenkov, A. & Artem, O. (2017). Employers and the System of Technical Education: In Search of Optimal Interaction. *Sociologija*, Vol. 59, No. 2, 173-188.
- Milić, V. (1963). Durkheim's Sociological Method. In: *The Rules of Sociological Method*. Beograd: Savremena škola, VII-LI. [In Serbian]
- Mojić, D. (2012). Means of Getting Ahead in Post-socialist Serbia: Perceptions and Preferences of Young People. *Sociologija*, Vol. 54, No. 2, 303-314.
- Radovan, M. (2010). Workplace Demands and Participation in Different Forms of Adult Education. *Andragoške studije*, No. 1, 9-22.
- Seligman, M. (1972). Learned Helplessness. *Annual Review of Medicine*, Vol. 23, 407-412.
- Smith, M., Fagan, C., Rubery, J. (1998). Where and Why is Part-Time Work Growing in Europe. In: Fagan C. & O'Reilly, J. (Eds.) *Part-Time Prospects* (35-56). London: Routledge.
- Spasić, I. (2012). Debates in Sociological Theory at the beginning of 21st Century. *Godišnjak za sociologiju*, Vol. 9 (10-11), 9-32. [In Serbian]
- Sverke, M. & Hellgren, J. (2002). The Nature of Job Insecurity: Understanding Employment Uncertainty on the Brink of a New Millennium. *Applied Psychology: An International Review*, Vol. 5, No. 11, 23-42.
- Sverke, M., Hellgren, J., Naswall, K. (2002). No Security: A Meta-Analysis and Review of Job Insecurity and Its Consequences. *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 7, No. 3, 242-264.
- Tomanović, S. (2012). From Youth to Social Biographies of Young People in Post-socialist Serbia: Conceptual and Contextual Framework of the Study. In: Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš S., Ljubičić, M. and Živadinović, I. (eds) *Young People are Present. Study of Social Biographies of Young People in Serbia* (9-42). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta; Čigoja štampa. [In Serbian]

- Vuksanović, N. & Aleksić, D. (2017). Investment in Education as a Way of Overcoming the Problem of Information Asymmetry in the Labor Market. *Economic Themes*, Vol. 55, No. 3, 377-397.
- Vuksanović, N., Joksimović, Lj., Aleksić, D. (2018). School to Work Transition in Serbia: Returns to Investment in Education of Youth. *Industrija*, Vol. 46, No. 1, pp. 115-136.
- Walther, A. (2006). Regimes of Youth Transitions. Choice, Flexibility and Security in Young People's Experiences across Different European Contexts. *Young*, Vol. 14, No 1, 119-141.
- Walther, A. & Plug, W. (2006). Transitions from School to Work in Europe: Destandardization and Policy Trends. *New Directions for Child and Adolescent Development*, No. 113, Fall, 77-90.
- Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009). *Youth: Actor of Social Change*. Final Report. Tübingen: IRIS.